

Fodor István: A turul

Amikor Anonymus elbeszéli Ügyek fiának, Álmosnak a születését, nevének eredetét így magyarázza: „Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem saját földjükön sokasodnak el.”

A kitűnő Pais Dezső veretes fordításából azonban nem derül ki, hogy Anonymus nem használja magát a *turul* szót, hanem azt írja, hogy „madár alakjában” (*in forma asturis*). E szó először Kézainak az 1280-as években keletkezett gesztájában fordul elő, amikor arról ír, hogy a hun-magyaroknak egészen Géza fejedelem koráig a fején koronát viselő madár volt a címerállatuk, amelyet magyarul *turul*nak neveztek (*que hungarice turul dicitur*).

Nyilvánvaló, hogy Anonymus az Árpád nemzetség ősi, totemisztikus jellegű eredetmondáját beszéli el, amelyben az ősök állat alakban jelennek meg. (Eredeti formájában – ami az obi-ugoroknál maradt fenn – ilyen volt a magyar nép eredetmítosza, a csodaszarvasmonda is, ahol a szarvast két rozsomák üldözte.)

Sok vitát váltott ki, hogy milyen fajta madár is lehetett a magyar uralkodó nemzetség mondai ősapja, a turul. A nyelvészek közt már régóta egyetértés van a szó eredetét illetően. E madárnév a régi török nyelvekből származik, s valamilyen sashoz, héjához vagy sólyomhoz hasonló, ragadozó szárnyast jelent. A kiváló ornitológus, Vönöczki Shenk Jakab is nagy tanulmányt szentelt e kérdésnek, s végül arra jutott, hogy e szóval őseink a havasi sólymot, a ke-recsensólyom közeli rokonát illették. Eredményét a régészek – főként László Gyula – egyetértéssel fogadták.

Vönöczki Shenk munkájának megjelenése után láttak napvilágot azok a honfoglalás kori régészeti leletek, amelyeken az egykori mesterek sashoz hasonlatos ragadozó madarakat jelenítettek meg. Előbb Horváth Tibor a karosi temetőben lelt két, kisméretű ezüst övveretet, amelyek kiterjesztett szárnyú madár alakját mintázták, majd 1956-ban, Rakamazon egy gazdag nő sírjából került elő a híres, aranyozott ezüst varkocsdíszítő korongpár, amely máig legszebb 10. századi ötvöstárgyaink egyike. A lapos korongokon növényi indákkal átszőtt, horgas csőrű, kiterjesztett szárnyú madár alakja látható, amely karmaiban egy-egy fiókat tart. Már a leletet elsőként közzétevő Csallány Dezső is a turulmondával hozta kapcsolatba e jelenetet. Mások a nagyszentmiklósi kincs korszójával vagy a vogul teremtszövegével hasonították a madár alakját, mindmáig azonban az első feltevés látszik a legvalószínűbbnek. Alighanem igaza volt ugyanis Kézainak: az Árpádok címerállata minden bizonnyal a tu-

rul lehetett, s feltehető, hogy a rakamazi sírban nyugvó, előkelő hölgy a fejedelmi családból származhatott. Hasonló ragadozó madarat láthatunk a zempléni vezérsír két korongján is.

Bár e honfoglalás kori leletek valóban szemléletesek, ám mégsem valóság-hű ábrázolások. A növényi elemekkel elegyített állatalakok nem reális, hanem mesebeli lényeket jelenítenek meg, amelyek őseink hite szerint szerencsét, boldogulást hoztak e tárgyak viselőinek, megóvták őket a gonosz erőktől. Nehéz tehát megfejtünk, hogy sólyomfaját, héját vagy sast lássunk e mesés figurákban. Magam úgy vélem, hogy nem is elsősorban az ornitológiai elemzések vezethetnek bennünket helyes nyomra, hanem a keleti népek máig megőrződött ősi hitvilága.

L. Ja. Sternberg orosz kutató magvas tanulmányt szentelt a szibériai népek saskultuszának. E népek hite szerint a sas – mint költöző madár – hozza el a fényt, a tavaszt, a föld melegét. Rendkívüli erőt tulajdonítanak neki, úgy hiszik, szárnya egyetlen csapásával más madarak százait képes megölni. Hitük szerint egy nagy fa csúcsán ül, amelynek felső ágai az égbe nyúlnak. Ez nem más, mint a világi rétegeket egybefűző világfa vagy életfa. A sas innen hozza le a fák ágain lévő lelkeket s ruhazza fel velük a különleges földi halandó újszülötteket, a leendő sámánokat és a dicső jövő előtt álló nemzet-ségfőket, fejedelmeket, vitézi tettekre képes hősöket.

A fentiek értelmében magam úgy vélem: az uralkodói nemzetségfőt nemző turul aligha lehet más, mint a mondabéli sas, még akkor is, ha a valós állat jellemzői nem ismerhetők fel maradéktalanul az említett ábrázolásokon.

A turul (sas) tehát az első magyar uralkodódinasztia totemőse, keletről hozott alakja az ősi magyar mondáknak. Történelmünk legnagyobb uralkodójára emlékeztet bennünket ma is. Már ha helyesen emlékezünk, s nem torzítjuk el alakját késői, ordas eszmékkel.

Irodalom

Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972

Fodor István: A sas szerepe a honfoglaló magyarság hitvilágában. In: Fülöp Éva Mária – Kissné Cseh Julianna (szerk.): *Magyarok térben és időben*. (Tudományos Füzetek, 11.) Tata 1999, 141–161.

László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*. Budapest, 1967

Shenk Jakab: Magyar solymászmadárnevek, I. *Aquila* 42–46 (1935–1938) 207–346.

Fodor István: A rovásírás

A rovásírás olyan írásfajta, amelyet szilárd anyagra – kőre, fára, fémre, kerámiára – visznek fel. Az anyagba bevésik vagy bekarcolják az írásjeleket, amelyek a sajátos technika miatt egyenes vonalak kombinációiból állnak. Európában ez az írásmód régóta ismeretes. Az első csoportja az ún. skandináv rúnairás, amelynek főként kőbe vésett emlékei maradtak fenn a 3–9. századból. Ezt az írásfajtát alkalmazták a Kárpát-medencében is a longobárdok a 6–7. században. A kereszténység terjedésével a latin írásbeliség szorította ki a használatból.

A rovásírás másik nagy elterjedési területe Belső-Ázsia (Mongólia, a Jenyiszej, Altáj, Kirgízia, Kazahsztán, Kelet-Turkesztán területe) volt. Ezt összefoglaló néven türk rovásírásnak nevezzük, mivel az 552-ben létrejött türk birodalomban, majd később az ujugurok is használták. Sémi eredetű írás, amely – ma még nem eléggé tisztázott körülmények között – az ókori Perzsián keresztül jutott el a belső-ázsiai török népekhez. Az itteni első emlékei jóval korábbiak a türk kornál, hiszen a délkelet-kazahsztáni, Kr. e. 4. századi, híres Isszik kurgánban lelt csészén már ilyen jellegű felirat van. (Megfejtetlen.) A türkök ezen az írásrendszeren sokat változtattak, nyelvük sajátosságaihoz igazították (megreformálták), egységesítették, és lényegében állami írásbeliségként vezették be birodalmukban. Ezt a rovásírást a 19. század végén sikerült megfejteni.

A rovásírásoknak azonban van olyan csoportja is, amely nagyjából a skandináv és a türk írás csoport között helyezkedik el, és kelet-európai típusú rovásírásnak nevezik. (E megnevezés eléggé pontatlan, mert ilyenfajta rovásfeliratok a keleti területeken is előfordulnak, egészen Tuváig.) Ez az íráscsoport több változatra oszlik, de mindegyik jellemzője, hogy egyelőre még nem sikerült megfejteni. Számunkra mégis ez a legérdekesebb a rovásírások közül, hiszen ennek emlékei kerültek elő a Kárpát-medencében. Ismerjük a híres nagyszentmiklósi kincs edényein s számos avar sírból napvilágot látott tárgyon, a leghosszabb közülük egy 8. századi, Szarvason előkerült, csont tütartón látható. Biztos megfejtése egyiknek sincs, de a kutatók úgy vélik, hogy e két fontos felirat egy írásfajtaéhoz tartozik.

Igen lényeges művelődéstörténeti jelentősége van annak, hogy honfoglalás kori magyar sírból is ismerünk rovásfeliratot. Kalocsa mellett tárták fel azt a sírt, amelyben egy 10. századi magyar harcos nyugodott, aki mellé a sírba tették feláldozott háttaslovanak maradványait, nyergét és nyíltegezét. A csontból készült tegezszájon 12 rovásjel és két elválasztó jel látható. Sajnos ez a felirat is a még megfejtetlen íráscsoportéhoz tartozik, mégpedig annak kazáriai változatához. Azt azonban e rövid betűsor is ékesen bizonyítja, hogy honfoglalóink keletről írásbeliséget is hoztak magukkal. Ezt igazolja egyébként két, honfoglalás előtti török jövevényszavunk is – az *ír* és a *betű* – amelyek szintén a kazár birodala-

lomban kerülhettek nyelvünkbe. Csak reménykedhetünk abban, hogy a 10. századi sírokból újabb feliratok kerülnek majd elő, bár ennek nem nagy a valószínűsége, hiszen azokat túlnyomórészt fára, pálcákra rótták, a szerves anyag pedig a sírban végleg elenyészik.

Ezen írásfajta külön csoportját alkotja a jól ismert székely rovásírás, amelynek léteéről már Kézai Simon is tudósít az 1280-as években írott gesztájában. Ez a híradás átkerült a későbbi krónikákba is. Legkorábbi, templomok köveibe vésett emlékeit korábban csak a 15. századból ismertük (Homoródkarácsonyfalva, Székelyderzs), az újabb emlékek azonban arra mutatnak, hogy e feliratok régiségének határa egészen a 13. századig kitolható. Erdélyen kívül csak egy helyen került elő – szintén a templom kövébe vésett s ugyancsak 15. századi – rovásfelirat, a felvidéki Felsőszemeréden. Ennek az írásnak több ábécéje is van, leg híresebb a 15. századi nikolsburgi. Az írás betűi közé négy szláv közvetítéssel jutott, a görög ábécéből. A magyar nyelvű székely rovásírás is jobbról balra halad, ami sémi eredetét igazolja.

Sajnos egyelőre tisztázhatatlan, hogy ez az írásfajta milyen kapcsolatban volt az avar vagy a honfoglalás kori magyar írással. A fentiek értelmében azonban igen valószínűnek tartható, hogy 10. századi előzményekre megy vissza. A rovásírás különösen népszerűvé vált Erdélyben a humanizmus korában, s a székelyek még a 17. században is használták.

Irodalom

Benkő Elek: A siménfalvi rovás emlék és köre. In: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 1996, 55–64.

Dienes István: Honfoglalás kori rovásfelirat a Kalocsa környéki Homokméggy-Halom temetőjében. *Folia Archaeologica* 43 (1994). 167–180.

Róna-Tas András: Rovásírások. Székely rovásírás. In: Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történelmi lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994. 581–582, 625–626.

Sándor Klára (szerk.): Rovásírás a Kárpát-medencében. (Magyar Őstörténelmi Könyvtár, 4.) Szeged, 1992

Vásáry István: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás*, 1974. 159–171.

Vasilev, D. D.: Kísérlet a Kalocsa környéki rovásfelirat megfejtésére az eurázsiai párhuzamok tükrében. *Folia Archaeologica* 43 (1994). 181–191.

Vasi'lev, D. D.: The Eurasian areal aspect of old Turkic written culture. *Acta Orientalia Hung.* 58 (2005) 523–530.